

EMEK DENETİMİ, PANOPTİCON ve BEDEN POLİTİKALARI: NOVAMED ÖRNEĞİ

Başak ERGÜDER*

“... ücretli emekçi, sahibine, görünmeyen bağlar ile bağlanılır. Bağımsızlık görüntüsü, işverenin devamlı olarak değişmesi ve bir de, bir sözleşmenin fictio juris’i ile sağlanır ve sürdürülür” (Marx, 1867: 548).

Giriş

Novamed grevi içinde barındırdığı dersler nedeniyle pek çok kadın açısından önemli bir yere sahip belki fakat bu dersler dışında greve bakıldığında; “kadın”, “fabrika” ve “sendika” sözcüklerinin yan yana gelişindeki uyumsuzluk, emeğin ve yabancılaşmanın, denetim mekanizmaları içinde yeniden sorgulanmasına neden oluyor.

Bu sorgulama içinde emek ve kadın emeği kadar önemli bir olgu kadın bedeni üzerinde kurulan denetim olabiliyor. Emek denetimi olgusu, kadınlar söz konusu olduğunda yeniden üretiminin merkezinde beden denetimi haline gelebiliyor. Çoğu zaman kadın emeğinin şekillendiği yerin ev ile sınırlanması, kadın ile fabrika arasındaki ilişkiyi farklı bir boyuta taşıyor. Bu boyut emek denetimi içinde açığa çıkıyor. Bedenin denetiminde mekânların farklılaşması ile denetimin yayıldığı ve yeniden üretimin esas odağı olan evin denetimin görüş alanı içinde yer almaya başladığı, denetimin uzamına ilişkin bir dönüşüm de yaşanıyor. Emek denetiminin çalışma saatleri dışına taşması, beden üzerinde sermayenin denetim kurma isteğinin farklı şiddet biçimleri ile sağlanması, Novamed grevinde kadınlara yönelik manevi şiddetin en önemli nedenini oluşturuyordu.

Novamed’te yaşanan en önemli sorunlar incelendiğinde emek-denetimin aldığı form daha görünür olacaktır. Novamed’te kadınların hamile kalmak için be-

* TÜSAM Araştırmacısı, İ.Ü. İktisat Fakültesi Maliye Bölümü Doktora Öğrencisi

lirli bir sırayı takip etmeleri, bedene yönelik en ciddi denetimdi. Bu denetimin doğurganlığa yönelmesi ise hiç de tesadüfi değil, bizzat sermaye birikim yasaları ile uyum içindedir.

“... kapitalist birikim ve kâr açısından insanların yeri doldurulamaz. Tek sebebi onların canlı olmasıdır. Sermaye tek başına ölüdür. ... Bu nedenle, müteşebbisler açısından insanları üretenler, esasında, şeyleri üretenlerden daha önemlidir. Birincisi ikincisinin koşuludur, onlar olmaksızın çalışacak şey olmayacaktır.”¹

Novamed’te kadınların doğum izni için sıraya sokulması sadece emeğin verimliliğini artırmak üzere alınan bir önlem olarak değerlendirilemez. Bu önlemin ardında kuşkusuz kadının doğurganlığına ve bedenine yönelik bir denetim ve sınırlama isteği yatmaktadır. Bu isteğin doğru okunması gerekiyor. Bu istek aynı fabrikada çalışan kadınların ev ziyaretlerini yasaklarken de emek-gücünün yeniden üretilmesinin koşullarını bu sürece doğrudan müdahale ederek düzenliyor. Fakat doğurganlık üzerindeki kontrol, yeniden üretim sürecinin ve bedenin denetimi anlamına geliyor ve belki de bu anlamıyla sermayenin emek denetiminde emeğin sermayeye bağımlılığını artırmayı hedefliyor. Emek denetiminin anlamı, esnek birikim döneminin emek rejimi ‘hegemonik despotizm’, emek denetiminin artırılması ve yoğunlaştırılması üzerine kuruludur.

Bedenin üzerindeki denetim

Buroaway’in² kavramsallaştırmasına göre, üretim süreçleri içinde ‘hegemonik despotizm’ olarak adlandırılan dönemi yaşamaktayız; bu dönem 1970’lerin sonunda kapitalizmin petrol krizi ile başlayan ve halen yaşadığımız esnek birikim sürecine denk gelmektedir. Bu dönemin, endüstriyel ilişkiler açısından iki karakteristik özelliği var: İlk özelliği, endüstriyel ilişkilerde ‘sosyal politika’nın değişen yapısının etkisine ilişkin, refah politikaları geriletilirken ve istihdam dışında ücretlilerin yaşam ve refah kanalları daraltılırken, firma yöneticilerinin emek aleyhine despotik uygulamalarda bulunmasının önündeki engellerin kaldırılıyor olmasıdır.

Hegemonik despotizm rejiminin ikinci özelliği ise, emek süreçlerinin örgütlenmesinde görülen değişimde gözlenebilir. Bu dönemde ortaya çıkan esnek istihdam biçimleri, sadece emek maliyetlerini aşağıya çekmenin aracı olmamakta, çalışanlarla yöneticiler arasındaki ortak pazarlık kanallarını ortadan kaldırarak,

1 Mies, Werlhof, v.d., *Son Sömürge Kadınlar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 275.

2 Metin Özügürlü, *Anadolu’da Küresel Fabrikanın Doğuşu: Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi*, İstanbul, EÇM Bilimsel Yayınlar, 2005, s. 45.

çalışanları üretim noktasında güçsüz kılmaktadır.³ Bu ise ucuz olduğu kadar esnek ve denetlenebilir 'çaresiz' işgücüne duyulan ihtiyaçtır.

Hegemonik despotizmin üretim süreçlerinde küçük üretimin, alt işveren ilişkileri ile dünya ölçeğinde yayılması ile ilişkisi dikkat çekicidir. Bu noktada bu üretim rejiminin sermaye birikimine en önemli katkısı, işgücü maliyetlerinin düşürülmesini sağlamasıdır. İşgücü maliyetlerin, dolayısıyla üretim maliyetlerinin düşürülmesi ise, bu döneminin özelliklerinde de vurgulanan, işçi-işveren sözleşmesinin yazılı olarak ortadan kalktığı, toplu pazarlık görüşmeleri ve toplu iş sözleşmelerinin yerini bireysel sözleşmelerin alması ve yasal dayanaklarının tahrip olduğu kadar dönüştürüldüğü de bir çalışma ilişkisi ile işçinin çalışma koşullarında, işverene tam bağımlı kılındığı kurlsız emek "piyasalarının" oluşumunda gözlenmektedir. Bu kurlusuzluğun Novamed grevini hazırlayan çalışma koşullarında görüldüğü aşikârdır. Novamed'li kadın işçilerin yaşadıkları, kurlusuz çalışmasının boyutlarını gözler önüne sermektedir.

"Ücretlerin düşük olması, çalışma saatlerinde 15 dakika ara dinlenmesi ve 25 dakikalık yemek arası olması, hatta yemek molası kaldırılarak işçilere poğaç ve çay servisi yapılmaya başlanması, çalışma saatlerinde, yan yana çalışanların aralarında ve hatta servis araçlarında konuşmalarının yasak olması, servis araçlarının yetersiz olmasından dolayı bazı çalışanların günlerinin iki saatlerinin yolda geçmesi, sigara içmenin yasak olduğu fabrikaya işçilerin şef ve müdürler tarafından üstleri koklanarak içeri alınması"⁴ kadın işçilerin greve çıkarken en önemli gördükleri sorunlardı.

Novamed'in özgün yanı kadın işçiler için 'çalışma'nın anlamının kadın emeği tartışmasındaki yerini belirleyen yanı⁵ ile de bağlantılı olarak açığa çıkmaktadır. Çünkü fabrika kuralları, kadın işçinin fabrikadan çıktığı saatlerle sınırlı olma-

3 A.e. , s. 51.

4 Akgökçe, Necla, Türkiye İşçi Sınıfı ve Emek Hareketi Küreselleşiyor mu?, Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi 3. Sınıf Çalışmaları Sempozyumu, İstanbul, SAV Yayınları, 2008, s. 364.

5 Kadın emeğinin ortak bir kategorizasyon olarak alınmasında belli nedenler sayılabilir: "...1- Kadının toplumsal cinsiyetçi işbölümü içinde ev içi alanda yükümlü olduğu sorumlulukların, işgücü piyasası içindeki yerini etkilediği, 2- Mesleki beceri ve yeteneklerin kazanılmasını sağlayacak eğitimin hem meslek öncesinde hem de meslek içinde edinilmesi önünde engellerin yer aldığı, 3- Çalışma hayatı içinde kadınların ucuz, güvencesiz, vasıfsız işlerde istihdam edilmesinin yaygın bir kabul haline geldiği, 4- Ev içi emeğin görünmezliği ve yapısı nedeniyle kadının çalışma hayatındaki işlerinin, ev içi işlerle benzer özellikler taşıdığı ve çalışma koşullarının 'aile, eş, baba rızası' gibi faktörlere bağlı olduğu ikincil işgücü piyasasında ağırlıkla yer aldığı şeklinde özetlenebilir." (Ergüder, 2006: 122).

makta, işçinin aile hayatına, seçimlerine ve evine kısacası gündelik hayatının tamamına yayılmaktadır. Kadın işçi, evde ya da fabrikada işyerinin kuralları içinde yaşamaya zorlanmaktadır.

“kadın işçilere iş saatleri dışında birbirleriyle görüşmemeleri, evlerine misafir almamaları, hatta eşleriyle bile oturup konuşmamaları söyleniyor: ‘ertesi gün işe geleceksiniz, yemeğinizi yiyip yatın’ deniyor, evlenmek için işyerinden izin alınması gerekiyor, çocuk yapmak için takvime göre sıralanmış hamile olma zamanları üretim hattı şefleri tarafından belirleniyor. Doğum sırası öncesinde çalışanın hamile kalması durumunda ise tazminat ödenmeden işten çıkartılıyor.”⁶

Kadın emeği vazgeçilmez mi?

Kadın emeği, hem üretim, hem de yeniden üretim içinde yeni üretim rejimi olan esnek uzmanlaşmanın ihtiyaçlarına uygun bir emek türü olarak görülebilir. Son dönem üretim sürecinde yaşanan gelişmeleri post-fordizm içinde ele alırsak, sermayenin birikim krizini aşmaya yönelik arayışlar içinde yönetim felsefesinde toplam kalite yöntemine ve emek rejiminde ise esnek uzmanlaşmaya geçildiğini,⁷ emek rejiminde zora dayalı denetim süreci ve enformel ilişki ağlarına dayalı sosyal ilişkileri başat duruma getirdiğini ve esnek uzmanlaşmanın en önemli dinamiğini, yerel coğrafyalarda kurulan; üretimi fabrikalardan, küçük atölyelere ve evlere taşıyan küçük üretimin oluşturduğunu söyleyebiliriz.⁸

Novamed grevi; küreselleşme, serbest bölgeler ve esnek işgücü bakımından değerlendirildiğinde kuralsız emek piyasalarında “doğallaştırılmış” emek ve yasal olmayan işgücü olarak kadın emeğinin hikâyesini açığa çıkarıyor. Novamed örneğinde, çok uluslu bir şirketin işçileri⁹ olan kadınların kuralsız çalışma koşulları kadar uluslararası sermayenin kadın emeği üzerindeki denetiminin işçilerin üretim dışında kalan ve gündelik yaşamlarına yönelmesinin nedenleri araştırılmayı hak ediyor.

Esnek birikim sürecinde esneklik ve enformelleşme eğiliminin tamamlayıcı işgücünü kadın emeği olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır.

⁶ a.g.e., s. 365.

⁷ Bkz: Suğur, Nichols, 2005; Güler-Müftüoğlu, 2005.

⁸ Tebliğ, Ergüder, Sempozyum Kitabı, s. 204.

⁹ Antalya Serbest Bölge’de bulunan Novamed GmbH isimli işyerinin bağlı olduğu Fresenius Medical Care Şirketi, küresel piyasaya hem diyaliz ürünleri, hem de diyaliz hizmetleri sunuyor ve küresel piyasalardaki diyaliz fitresi üretiminin yüzde 40’tan fazlası şirkete ait. Petrol-İş Sendikası Dışilişkiler Bölümü tarafından hazırlanan rapordan akt. Akgökçe N.

Bu dönemin en ayırt edici özelliği -emek üzerindeki denetim süreçlerine ilişkin değişimde net biçimde görülen- üretim ve yeniden üretim sürecini bir bütün olarak ele alması ve işçinin bedeni üzerindeki denetimi mutlaklaştırmasıdır.

Yeni hapisane: Kadın Bedeni

Kadın emeği üzerindeki denetimin emek denetimi içinde ele alınmasında açıklayıcı bir kavram olarak "Panopticon"un kullanılması; kavramın mekânsal odaklarını yeniden geliştirerek ve mekânlar arasında birbirlerinin yerini alan işlevleri tanımlamak açısından anlamlı olacaktır. Panopticon, disiplinli ve tekrarlayan rutini elde etmek için farklılıklar barındıran insan kitlesine tek, değişmez ve kestirilebilir bir davranış kalıbı dayatmak zorunda...¹⁰ Bu zorunluluk sadece fabrikada ya da hapisanede değil bugün esnek üretimin kollarının uzandığı her yerde insan bedeninin değişmeyen davranış kalıplarını içine alıyor.

"İşyerinde yemek servisi yoktu, çalışma saatlerinde ve servis aracında dahi işçilerin birbirleriyle konuşması yasaktı. Servis araçlarının sayısı çok sınırlı olduğu için, bazı işçilerin günde üç-dört saati yolda geçiyordu. Molada ya da yemek arasında sigara içmek yasaktı. Bu yasak öyle abartılıydı ki bazı yöneticiler ve şefler işyerine girmeden önce işçilerin üstlerini kokuyorlardı. ... Hafta içinde ve işgünlerinde işçilerin ev ziyaretine gitmeleri yasaktı." (<http://www.sindik.org>, 01.02. 2007)

Novamed'te kadın işçilerin çalışma koşullarında "yasaklar"ın oynadığı rol kadınların sadece üretim içinde değil, yeniden-üretim süreçlerinde de denetimini sağlamakta ve bu haliyle yeni panopticonlar, üretimin mekânını, yeniden üretimi denetleyerek, işçinin bedenine taşınmaktadır.¹¹

Panopticonların kurulmasında, yabancılaşma kavramı kilit rol oynamaktadır. Yabancılaşma, kapitalist üretim tarzında kâr amaçlı üretimi dayatır ve kâr amaçlı üretim faaliyeti, üreticiyi (işçiyi) doğal yeteneklerinden ve amaçlarından kopararak, üretici ile ürün arasındaki dolaysız yararlanma ve kişisel ihtiyaç ilişkisini ortadan kaldırır. Fabrika yabancılaşmanın mekânı olarak ilk durağı oluşturmaktadır. Fakat ikinci durak üretimin taşındığı ve küresel üretim zincirlerinin parçası haline gelen işçinin evi olmakta ve yabancılaşmanın etkisi süregelmektedir.

10 Bakz. Bentham'ın tartışmasını aktaran Zygmunt Bauman, Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1999, s. 26.

11 İşçinin bedeninin üretimin mekânı haline gelmesi, son dönem çokça tartışılan Tuzla Tersanelerindeki ölümler nedeniyle iş cinayetlerinin ardındaki denetim mekanizmasını ve bedenin tahakküm altına alınmasını açıklayıcı bir yazı için bkz. Radikal 2.....

Emek, Marx'ın atfettiği hedeften -insanlığı geliştirmek, doğayı insanileştirmek- koparıldığı ölçüde insana yabancılaşır. Emek bu noktadan itibaren araçsallaşmıştır. Marx'a göre yabancılaşmanın iki yönü vardır: İlki işçi ile ürettiği ürün arasında oluşmakta, bu biçim ücretli emek formu ile açığa çıkar. Diğeri ise çalışmanın işçinin kendini gerçekleştirme amacından sapsması ve zorunluluk alanına hapsedilmesidir. İnsan emeği, tüketim yapmanın aracı haline gelmiştir ve çalışma, işçi açısından ücretli emekte ifadesini bulmaktadır. İşçi üretim sürecinin parçası olan bedenine, üzerindeki denetimi kaybettikçe daha fazla yabancılaşmaktadır.

Yeni mekânlar panopticon kavramına uygun olarak dönüşüme konu oldukça fabrika, hapisane, okul, hastane ve düşkûnlerevini kapsayan kavram, esnek birikim rejiminde; evi de kapsayarak özellikle emeğin yeniden üretim süreçlerinde emek denetimini gündelik yaşamı kapsayacak derecede yaygınlaştırarak, bedenin emeğin üretim mekânı haline gelmesini olanaklı hale getirmektedir. Kadın emeği tarafından yaşanan yabancılaşma süreci aynı zamanda emeğin yeniden üretimde oynadığı rolden kaynaklanmakta; bu rol ise birikimin zorunlu yasalarını etkilemektedir. Birikimin 'kadın emeği' ile ilgili boyutunu açığa çıkarmak için, kadınların cinsiyetçi işbölümü içinde ayırt edici özellikleri olan doğurganlıklarına bakmak gerekmektedir. Werlhof'un işaret ettiği gibi:

"Tarih boyunca hiçbir üretim tarzında, insanların üretimin önkoşulu, çocuk doğurma yeteneği günümüzde olduğu kadar merkezi öneme sahip olmadı. Bunun gerekçesi kapitalist üretimin biricik amacı artı-değerin bir tek yanlı insanlardan çıkarılabilmesidir."¹²

Artı-değerin kaynağı olan ve ilksel sermaye birikimin nesnesi olan 'emeğin anneleri' olan kadınların bedeni sermaye birikiminin nesneleştirdiği yeni mekânlar haline gelmektedir. Bu süreci anlamak için, artı-değerin kaynağı olan emeğin üretimini -soyun üretimi ile sağlayan ve emek gücünün üretimini rutin cinsiyetçi roller ile üstlenen- kadın emeğinin, emeğin yabancılaşmasındaki yerini anlamak gerekecektir. Bu yazıda, kapsam ve içeriği nedeniyle, bu önemli konunun derinlemesine analizi yerine temel soruların sorulması ile yetinilecektir. Kadın emeğinin çift yönlü yapısı analizde önemli sorulara yol açmaktadır. Kadın emeği kategorisi ayrı bir kategori olarak incelenmemiş, bu kategori emek içinde ele alınmıştır. Emeğe yapılan ödemeler olan ücretlerin ise artı-değerin özel mülkiyet altında sömürü koşullarında oluştuğu iddia edilmiştir.¹³

12 Werlhof, vd., a.g.e. , s. 275.

13 Dominique Mèda, Emek: Kaybolma Yolunda Bir Değer mi?, İstanbul, İletişim, 2004, s. 141-171.

Yeniden üretim kavramı Marksist analizde; üretim, türün üremesi ve idamesi anlamında bütün çağlarda toplumsal yapıları belirleyen en temel maddi süreçler olarak anılmaktadır.¹⁴ Ev, yeniden üretimin yapıldığı alan olarak üretim süreci dışında değerlendirilmiştir.

Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni adlı eserinde Engels; işçi ailesi içinde kadın emeğini, soyun devamı için yapılan yeniden üretim alanı içinde görmekte, kadının ev içi emeği yeniden üretimin zorunluluğu altında karşılıksızlığı oranında görünmez hale gelmektedir. İşçi ailesinin, sömürü kuramı içinde kapitalist üretimin temeli olarak görülen "aile" kavramı içinde yer almaması, çoğu yazar tarafından kadının ev-içi etkinliğinin karşılıksız olmasının nedenlerini ve bu nedenlerin, üretim sürecinde kadın emeğinin biçimlenmesindeki rolünün gözden kaçırılması ile sonuçlandığı gerekçesi ile eleştirilmektedir.¹⁵ Bu eleştirinin somut pratikteki görünümüleri Novamed'li kadınların çalışma koşullarında izlenebilir. Greve çıkan kadınların talepleri, emek denetiminin koyduğu yasaklara, sermayenin yeniden üretim mekânı olarak 'ev'i ve kadının yeniden üretim faaliyetin denetlemesine ve sınırlamasına karşı yönelmiştir. Kadınlar bu grev ile sadece çalışma koşullarının düzeltilmesini değil, yaşamlarını sınırlayan-denetleyen ve cinsiyetçi işbölümüne uygun olarak cinsiyet rollerini düzenleyen sermayeye karşı, birikim yasalarını zorlayan taleplerle direnişe geçmişlerdir.

Kadınların greve çıkması karşısında işverenin tutumu ise, kadın emeğinin taleplerinin karşılanmasının yarattığı tehlikeyi göstermektedir.

"...."Grev boyunca neler yaşadınız" sorusuna karşı ise Özlüm, "grevin kırılmasına yönelik çok baskı gördük. İçerdeki işçiler bize karşı kıskırtılmaya çalışıldı, çoğu zaman onlardan da tepki görüyorduk; "Sizin yüzünüzden biz de işimizden olacağız" şeklinde. Çünkü patronlar bizi fabrikayı Mısır'a taşımakla, işsizlikle tehdit ediyorlardı. Ya da şu an çalışan işçilerden de bizi desteklemek isteyenler var ancak, biz greve çıktığımızda bütün işçilere "greve katılmayacakları"na dair yazı imzalatıldı. Katılırlarsa tazminatsız işten atılma durumları var. Ama biz 1 hafta ya da 1-2 ay en fazla sürdürebiliriz dediğimiz grevde bir seneyi doldurduk..." (http://www.sendika.org, 23 Eylül 2007).

İşverenler tarafından işçilerin "sendikalı olmakla işsiz ve güvencesiz" olmak arasında bir tercihte bulunması istenmekte, sendikanın güvenceli çalışma talebi işveren tarafından tehdit olarak algılanmaktadır.

14 Gülnur Acar-Savran, *Beden Emek Tarihi*, İstanbul, Kanat Yayınları, 2004, s. 27.

15 Marksist sosyolojinin temel dinamiklerinin incelendiği bir eser için, bkz: Durand, 1995.

Sonuç Yerine

Novamed grevini hazırlayan süreç, uluslararası sermayenin üretim sürecindeki etkileri konusundaki temel varsayıma, esnek uzmanlaşma, üretimin serbest bölgeler ve yeni ucuz emek cennetleri ile birlikte geç kapitalistleşmiş ülkelere taşınmasının yarattığı sonuçlara uygun bir örnek-olay olarak değerlendirilebilir. Bu temel varsayım ucuz ve esnek emeğe olan talebin arttığını bize anlatmaktadır. Kadın ve çocuk emeği ucuz emek olduğu kadar çalışma saatleri bakımından kural dışılığa uygun bir yapıya da sahip olması bakımından tercih edilmektedir.

Ama bu temel varsayımın gözden kaçırdığı bazı gerçekler Novamed’te, somut-pratik üzerinden görünür kılınmıştır. Bu ise despotik hegomonizm rejiminde sermayenin emeğin tam bağımlılığını hedeflemesidir. Tam bağımlılık ile emek gücünün sadece üretimde değil yeniden üretim süreçlerinde de, sermayenin yeniden üretimini üretim mekânını, bedeni dönüştürecek kurallar ile gerçekleştirmesi hedeflenmektedir. Novamed’li kadın işçiler, sadece düşük ücretler ve çalışma saatlerinden ya da çalışma koşulları içinde yaşanan süreçten değil, fabrikanın ve çalışmanın gündelik hayatlarına taşınmasından şikâyetçidir. Doğum ve evlilik izni, konuşma yasağı, ev ziyaretlerinin yasaklanması ve işverenin yemeğinizi yiyip yataın ertesi gün işe geleceksiniz söylemi kadının bedenine, yeniden üretime, kısacası emeğin sermayeye tam bağımlılığına yol açan nedenlerdir. Ve elbette ki kadın emeğinin tercihi noktasında, sermayenin yeniden üretimini, türün devamı ile sağlayan “emeğin annelerini” kontrol altına almaya ve böylece emeği denetlemeye yönelik bir seçim yatmaktadır. □

Kaynakça

- Acar-Savran, Gülnur: **Beden Emek Tarihi**, İstanbul, Kanat Yayınları, 2004.
- Akgökçe, Necla: “Novamed Grevinin Anlattıkları”, **Türkiye İşçi Sınıfı ve Emek Hareketi Küreselleşiyor mu?**, Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi 3. Sınıf Çalışmaları Sempozyumu, İstanbul, SAV yayınları, 2008
- Bauman, Zygmunt: **Çalışma, Tüketici ve Yeni Yoksullar**, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1999.
- Durand, Jean-Piere: **Marx’ın Sosyolojisi**, Çev. Ali Aktaş, İstanbul, Birikim Yayınları, 2000.
- Ergüder, Başak: “Enformelden Formele Kadın Emeği Küreselleşiyor Mu?”, **Türkiye İşçi Sınıfı ve Emek Hareketi Küreselleşiyor mu?**, Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi 3. Sınıf Çalışmaları Sempozyumu, İstanbul, SAV yayınları, 2008
- Ergüder, Başak: **Türkiye’de Kadın Emeğinin Değişen Yapısı: Enformel Kesimde Kadın Emeği ve Kadın Emeğine Talep**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

- Güler-Müftüoğlu, Berna: **Fason Ekomisi: Gedikpařa'da Ayakkabı Üretimi**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2005.
- Suğur Nadir; Nichols, Theo: **Global İşletme, Yerel Emek: Türkiye'de İşçiler Ve Modern Fabrika**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- Özuđurlu, Metin: **Anadolu'da Küresel Fabrikanın Doğuşu: Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi**, İstanbul, EÇM Bilimsel Yayınlar, 2005.
- Marx, Karl: **Kapital**, 1. Cilt, 6. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 2000.
- Meda, Dominique: **Emek: Kaybolma Yolunda Bir Değer Mi?**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- Mies, Maria; Von-Werlhof, Claudi v.d.: **Son Sömürge Kadınlar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.
- <http://www.sendika.org>, **İstanbul'da Novamed Greviyle Dayanışma Forumu**, 23 Eylül 2008.
- <http://www.sendika.org>, **Novamed'te Kadının İnsan Hakkına Saygı Duyulmalıdır**, 1 Şubat 2008.